

עולם השירה ביהדות

תוכן העניינים

פתיחה

- א. **יסוד השירה בהווה**
גילויי השירה בהווה לכל דרגותיה / שירת המלאכים / שירת הנבראים
- ב. **הבחנות בעולם השירה**
שלוש הבחנות בערך 'חכמה' / שלוש הבחנות בערכי קודש וחול / שלוש הבחנות בעולם השירה: שירה א-לוקית, שירה שימושית, שירה פרוצה
- ג. **ישראל - שר השירה**
בחינת השירה באדם ובנבראים / סגולת השירה בישראל / שירת המלאכים ושירת ישראל / שירת ההווה הישראלית / השירה במקדש / שירת התפילה / השירה בזמנים המקודשים / השירה בתחום הספרות
- ד. **הצער והיגון וביטויים בשירה**
שבחו של דור שגם בעת צרה אמר שירה / העלאת הצער ותיקונו באמצעות השירה / הקינות וכיסופי השירה שבהן / שלוש פעמים בהיסטוריה דממה שירת ההווה
- ה. **החובה המעשית המתמדת של השירה בחיים**
חובת ההודאה על עצם הקיום: באדם, באומה, בנבראים / חובת ההודאה על מהות הייחוד: האדם בנבראים וישראל בעמים / חובת אמירת שירה על כל נס - באדם ובאומה / החובה לעבוד את ה' מתוך שירה ושמחה / השירה המתמדת של הנשמה

פתיחה

העיסוק כיום בעולם השירה - וכוונתנו לצד הנעלה והנשמתי שבמושג זה - הוא בבחינת עיסוק במצרך בלתי חיוני. בשפה עממית היינו מגדירים עיסוק זה כמצרך שאין לו שוק. היום, כאשר האדם והחברה רדופים אחרי עניינים של תכלית עכשווית, בסגנון של כבוד, קריירה, כסף, רכושנות, חומרנות, נהנתנות וכיוצא בזה, למי יש פנאי וחשק לעסוק בדברים שברות, שאין להם זיקה ישירה לעניינים תועלתניים. המשקיע את עיונו בעולם השירה, עלול להיראות היום אם לא כאדם תמהוני, הרי לפחות כאדם שאינו מן השורה.

אף על פי כן נדון כאן בעולם זה של השירה, ומשתי סיבות:

האחת, היות עולם השירה אחד מיסודות החיים וההוויה, כפי שניזכר לראות להלן. בשל עובדה זו, וכן כמי שמצויים להעמיד במרכז חיינו ידיעת רצון השם יתברך ודרכי עבודתו, אי אפשר לנו לפסוח על תחום זה, כי אז נחטא לכל תוכן עבודתנו.

שנית, בשל הצורך החיוני הנפשי של האדם אל עולם השירה, אף שהאדם עצמו אינו מודע לכך. דווקא בשל היעדר מודעות בדבר החיוניות שבנושא השירה לנשמת האדם, מחויבים אנחנו לדון בו.

למה הדבר דומה? האדם המודרני אינו מודע למשל לעובדה שהאוויר שהוא נושם היום הוא מורעל ומזוהם כתוצאה מזיהום הסביבה. איננו נותן אל לבו עד כמה נחוץ לבריאותו אוויר צח ונקי. הוא התרגל למציאות הקיימת. ואולם, דווקא משום כך חובה להעיר תשומת לבו לזק שהיא מסב לעצמו בהיעדר אוויר זך וטהור החיוני לבריאותו.

כיוצא בזה בעידן התעשייתי והטכנולוגי. פרח שושן זה של עולם השירה נובל בעשן של ארובות בתי עסק ובתי חרושת. קולו הפנימי החי נחנק בתוך המולת החיים המטורפת, וצליליו הענוגים נבלעים במהומתם ובשאונם מחרישי האוזניים. האדם אינו מודע למה שהוא מאבד במרוצת החיים הרצחנית והמסחררת.

עולם השירה הוא עולם רחב ידיים. זהו אילן שיש לו שורשים עמוקים בעולם הנפש, ענפים ופירות מסועפים בחיים ובעולם הספרות לדורותיה. בדיונו כאן נצטמצם במסגרת מסוימת שקבענו לעצמנו על פי ראשי הפרקים שהצגנו.

א. יסוד השירה בהוויה

השירה היא אחד מגילויי היסוד של ההוויה. כשם שרצה השם יתברך שהשחר יפציע ושהשמש תזרח, הרוח תהא מנשבת בחגווי העולם והנחלים נמשכים והולכים¹ - כך רצה שהבריות יפצחו לפניו רינה, שרוח השירה תפעם בהוויה ובמציאות ונחלי זמרה יהיו מפכים ומשבחים ליוצר בראשית.

"אמר הקב"ה אפתח לשון של כל בני בשר ודם שיהיו מקלסין לפני בכל יום וממליכין אותי בארבע רוחות העולם, שאלמלא שירה וזמרה שהם אומרים לפני בכל יום ויום לא בראתי את עולמי".²

¹ ראה קה' א ד-ז.

² 'אותיות דר"ע', אות א. וראה שם פירוט שירתם של כל הנבראים. וראה עוד 'פרק שירה' לר"א הגדול, וכן חגיגה יד ע"א, חולין צא ע"ב ועוד.

לא בני בשר ודם בלבד מקלסים לפניו, אלא גם שמים וארץ, ימים ונהרות, הרים וגבעות, עצי פרי וכל ארזים, חיה וכל בהמה, ציפור כנף, מלכי ארץ וכל לאומים.³ "מנן שכל סדרי בראשית אומרים שירה, שנאי"⁴: 'ממזרח שמש עד מבוא מהלל שם ה'."⁵ כשם שכל ברואי מעלה ומטה שנגד עיני אדם אומרים שירה, כך גם דרי מרום, מלאכי השרת, ואדרבה, הם היושבים ראשונה במלכות השירה, ויש שכל הווייתם אינה אלא השירה, ולמענה נבראו.

"אמר רב חננאל אמר רב: שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום: אחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש, ואחת אומרת קדוש ה' צבאות."⁶ "ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר: לעולם אין כת של מעלה מקלסת ושונה, אלא בכל יום בורא הקב"ה כת של מלאכים חדשים, והן אומרים שירה חדשה והולכין להם."⁷ עצם מהלך חייהם של הנבראים, עצם מילוי תפקידם ושליחותם, הוא כולו שירה. "ממזרח שמש עד מבוא מהלל שם ה'."⁸ "משעה שהשמש זורח ועד שהוא שוקע מקלס להקב"ה. אתה מוצא בשעה שעמד יהושע ובקש **לשתק** את החמה, לא אמר שמש בגבעון **עמוד**, אלא שמש בגבעון **ידום**."⁹ מהו דום? - דום מלומר שירה, שכל שעה שהוא מהלך, הוא מקלס לקב"ה."¹⁰

כך השמש, וכך "השמים מספרים כבוד א-ל ומעשה ידיו מגיד הרקיע, יום ליום יביע אמר, ולילה ללילה יחזה דעת."¹¹ וכן שאר יצורי עולם. זהו סדרו של עולם, ואין בזה כל פליאה.

ואולם, יש מצבים שבהם השירה מגלה פליאה החורגת מעל לטבע השירה הרגיל, כגון "וישרנה הפרות בדרך על דרך בית שמש."¹² לפי פשוטו של מקרא, הלכו ישראל בדרך העולה לבית שמש, וגם זה עצמו היה פלא כפי שעולה מסיפור המעשה שם. ואולם חז"ל מטעימים בכמה מקומות¹³ "וישרנה" מלשון שירה, דהיינו: נוסף לפלא של הליכת הפרות בלי מורה דרך מכוון, עוד התרחש פלא עצום שפתחו פיהן ואמרו שירה, כדרך פתיחת פי האתון של בלעם.¹⁴

ומה שירה אמרו? דעות שונות הובאו בסוגיית הגמרא העוסקת בכך.¹⁵ שתיים מאלה הדעות: אחת - שאמרו "מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה" וגו'.¹⁶ שיר זה מתאים בתוכנו לסיפור המאורע, לפלא של שחרור ארון ה' משדה פלשתים בדרך נס באמצעות

³ אותיות דר"עי, שם. וראה במדרש שם ראיות לכל סוגי הנבראים הללו.

⁴ תהי קיג ג.

⁵ אותיות דר"עי, שם.

⁶ חולין צא ע"ב, וראה חגיגה יד ע"א.

⁷ ב"ר עח, א. ועיין שם בהמשך המדרש, שיש מלאכים קבועים האומרים שירה, ויש שהם מתחלפים כדברי ר' חלבו.

⁸ תהי קיג ג.

⁹ ראה יהו"י יב.

¹⁰ ילקוט שמעוני, יהושע, פ"י.

¹¹ תהי יט ב-ג.

¹² שמי"א ו יב.

¹³ עבודה זרה כד ע"ב; בראשית רבה נד, ו; זוהר, חיי שרה, דף קכג.

¹⁴ ראה זוהר, פרי בלק, דף ר ע"ב.

¹⁵ עבודה זרה כד ע"ב.

¹⁶ תהי צח א.

הפרות הללו. דעה שנייה, "רוני רוני השטה, התנופפי ברוב הדרך, המחושקת ברקמי זהב, המהוללה בדביר ארמון ומפוארה בעדי עדיים".¹⁷ שיר זה מתאים בתוכנו לארון ה' שספר תורה מונח בתוכו.

מן הפלא הזה שבשירתן של הפרות קובע הזוהר: "כך יש להסתכל, שכל מה שברא הקב"ה בעולם, הכל אומרים שירים ותשבחות לפניו יתברך בין למעלה בין למטה".¹⁸ "כל הנבראים בעולם אומרים שירה אל הקב"ה, כי השירה היא כבודו יתברך, ובכל נמצא יש בו מכבודו יתברך, שנא'¹⁹ "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, יצרתיו אף עשיתיו".²⁰ כך הייתה הסתכלותו של דוד המלך ע"ה, נעים זמירות ישראל, על ההוויה והמצאיות, הסתכלות באספקלריה של שירה וקדושה: "ירעם הים ומלאו, תבל וישבי בה. נהרות ימחאו כף, יחד הרים ירננו...²¹ ישמחו השמים ותגל הארץ... יעלו שדי וכל אשר בו, אז ירננו כל עצי יער...²² ההרים רקדו כאילים, גבעות כבני צאן...".²³

ברואי עולם כולם, מהם פוצחים בשירה, מהם מוחאים כפיים, מהם רוקדים, וכולם יחד עליזים ושמחים, בקדושה ובטהרה, בשירה ובזמרה, משבחים ומפארים ליוצרים. כללו של דבר: "ההוויה היא שירה שלמה שכולה אומרת כבוד לה... כל הנמצא בהוויה הוא מתווי הנגינה והזמרה העליונה, ואם יחסר דבר אחד מן העולם, יחסר תו אחד מתווי הנגינה העליונה... דוגמת אם חסר אות בספר תורה הוא נפסל".²⁴ "כל העולם כולו אינו אלא הניגון של היוצר. כל חוליא וכל טבעת מהעולם הוא בבא בבא, צירוף מהניגון האחד".²⁵

ובגילויי החיים עצמם: "האספקלריה האמיתית של החיים היא דווקא בתוך שירת החיים, לא בחיי החול המתבטאים על ידי פרוזה. אוי לו למי שרוצה לאבד מן החיים את הדר השירה שלהם, הוא מאבד את כל התוך של החיים ואת כל האמת שבהם".²⁶

ב. הבחנות בעולם השירה

בעצם טבעו ואופיו עולם השירה מקיף את כל החיים והמצאיות. נושאי השירה הם כל גילויי ההוויה. במכלול המקיף הזה יש לעשות הבחנה בין סוגי השירה לגווניה השונים. לצורך הבנת ההבחנה שאותה אנחנו רוצים לקבוע, נצביע בכלליות על הבחנות דומות בערכים אחרים מקבילים: בערך **החכמה** מבחין רבנו בחיי בספרו 'חובות הלבבות'²⁷ בשלושה סוגים: החכמה **הא-לקית** (=ידיעת הבורא, מלאכים, נפש וכו'), החכמה

¹⁷ עין רש"י, עבודה זרה, שם.

¹⁸ זוהר, חיי שרה, קכג.

¹⁹ יש' מג ז.

²⁰ מהר"ל מפראג, גבורות ה', פרשה סח.

²¹ תה' צח ז.

²² שם, צו יא-יב.

²³ שם קיד ד.

²⁴ הרב חרל"פ, לחם אבירים, עמ' ל.

²⁵ הרב א' חן, במלכות היהדות, כ"א, עמ' 319. וראה עוד עקידת יצחק' לר' יצחק עראמה, שער יב. ניגונו של עולם; ובמקביל מלבי"ם, פ"י תרומה, רמזי המשכן.

²⁶ הרב קוק זצ"ל, אורות האמונה, עמ' 40.

²⁷ בתחילת הקדמתו לספר.

השימושית (= ידיעת המלאכות והמקצועות השימושיים), והחכמה **הטבעית** (= הכרת עולם הטבע, פיזיקה, כימיה ועוד).

וכן בערכי **הקודש והחול** מקובל להבחין במבנה של שלושה עולמות: קודש, חול, טומאה.²⁸

כיוצא בהם ברצוננו להבחין בשירה שלושה סוגים: **שירה א-לוקית, שירה שימושית מעשית, שירה פרוצה**.

השירה הא-לוקית - היא אותו תחום בשירה, שכולו שירות ותשבחות לבורא יתברך, כולו המיית נפש, ערגת נשמה, געגועים עליונים וכיסופים טמירים של האדם אל אביו שבשמים, צימאון אל א-ל חי והתרפקות הנשמה אל דודה באהבה. "כי עזה כמות אהבה"²⁹. בחינה זו של שירה, שירת הנשמה, שירת האדם כנברא בצלם א-לוקים, כולה קדושה וטוהר, זיו ונועם, אתדבקות רוחא ברוחא, בחינה שכלה רפודה הוד.

השירה השימושית - היא אותו תחום בשירה שבני אדם משתמשים בו להנעים את החיים, להעשרת אירועים וטקסים שונים למיניהם. התכנים של שירה זו, תחומי חיים שמהם דולות הבריות את מבוקשן, אינם אחידים בכל חברה וחברה. תכנים אלה נקבעים על פי אופייה של החברה, על פי רמתה השכלית והמוסרית, על פי שאיפותיה השונות, על פי ערכים המקודשים בעיניה וכיוצא בזה.

יפה לעניין זה שירו של ר' אברהם אבן עזרא:

הישמעאלים - שיריהם באהבים ועגבים,

והאדומים - במלחמות ונקמות,

והיוונים - בחכמות ומזמות,

וההודיים - במשלים וחידות,

והישראלים - בשירים ובתשבחות לה' צבאות.³⁰

תחום זה של שירה מהווה ביטוי לעליצות החיים וחדוותם, ופעמים רבות הוא מלווה בגילויי שמחה שונים, בריקודים ובמחולות וכיוצא בזה. ביסודו תחום זה חשוב מאוד לחיים, חיוני מאוד לאדם, אלא שהוא צריך הרבה שמירה מפני זחיחות הדעת וקלות הראש, כדי שלא ישפל וירד להוללות וסכלות, לניווך ולגסות ולפריעת המוסר.³¹

השירה הפרוזה - היא אותו תחום בחיים שבו שפלי בני אדם מבקשים לתת פורקן וביטוי ליצריהם האפלים, לתאוותיהם הפרועות, שלוחות הרסן, והם משתמשים לשם כך בעולם השירה. במצב זה אנו עדים למצב שבו השירה יורדת מעולם הקודש, פוסחת על פני עולם החול, מתחללת ומשתפלת למקום הטומאה והטינופת.

לאמתו של דבר, תופעה פרועה זו חדלה מלהיות שירה, והיא רחוקה מאוד מלהיקרא בשם אציל זה. עולם השירה כה עדין ונאצל מכדי שפרועי מוסר וחשופי שת יזכו להשתמש בכתרו. אלא שזו עובדה מצערת, שפרוצים ערלי לב מגייסים להנאותיהם הגסות את האציל שברגשות האדם, את עולם השירה, ומושכים פרח עדין זה שבנשמת האדם אל בית הקלון ומגעלים אותו ברפש התאוות.

²⁸ ראה 'אורות הקודש', ח"ב, עמ' שיא; 'הליכות ודיעות', על חי הרב קוק, מאת מאיר חובב, עמ' 32; 'טל חרמוני', עמ' 28 ועוד.

²⁹ שה"ש ח ו.

³⁰ דיואן, כהנא, א, עמ' 86.

³¹ ראה סוטה מח ע"א.

תופעה זו של חילול השירה התגלתה בכל הדורות, אלא שבימינו היא לובשת ממדים נרחבים ומתעצמת באמצעות כלי התקשורת ועזרים טכנולוגיים אחרים העומדים לרשותה. ריה"ל, המשורר הא-לוקי אציל הנפש, מצביע על תופעה מצערת זו כפי שהתגלתה כבר בימיו:

אשר לחכמת הנגינה - צייר לך אומה המחשיבה את הניגונים ומטילה את זמרתם על החשובים באנשיה הם 'בני לוי', העוסקים בנגינה כבמלאכת הקודש בבית הקדוש, במועדים המקודשים... והאמנות הזאת, החשובה מאוד מצד עצמה אצל כל בני אדם בכלל, נכבדת אז בייחוד בעיני כל בני האומה אצילת היחש וזכת התכונה, ובראש העוסקים בה דוד ושמואל... אולם אין לדמות מדת חשיבותה היום למדרגתה אז, כי פחת ערכה, ואין עוסקים בה כיום כי אם **השפחות והמכוערים מבני אדם**.³²

ריה"ל מתאר אפוא מציאות של משבר בעולם השירה, ירידתה ממצב עילאי של "שירה קדושה המעוררת את הנפשות"³³ למצב שפל בערכה, כשהיא הופכת לזמרה קלת דעת בידי השפחות והמכוערים בבני אדם, ועד להפיכתה להווי ופולקלור בידי להקות ולמחולות פרועים, כפי שקורה בימינו.

לאור הבחנה זו בין סוגי השירה, ייתכן מאוד מצב שבו כמה אנשים ישתמשו במונח "שירה",³⁴ וכל אחד מכניס בו תוכן ממה שבנפשו הוא: לאחד - המונח ישקף נשמתיות טהורה, פנימיות נאצלת, רוויית ערגה וכיסופים, ולאחר - המונח ישמש כיסוי לצווחת נבלים או לנעירת חמור, המבדיל בין קודש לחול.

ג. ישראל - שר השירה

כפי שהראינו לעיל, עולם השירה הוא יסוד קבוע בהווייה. אין לתאר חיי היצורים לכל דרגותיהם בלי יסוד השירה. ואולם שירת כל הנבראים מלבד האדם היא בבחינת "אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם".³⁵ רק האדם שזכה לירוח ממלאך³⁶ ניתנו לו הזכות והיכולת לבטא את שירתו באומר, בדיבור ובצליל, "וידע כל פעול... ויבין כל יצור... ויאמר כל אשר נשמה באפו".³⁷ ובבחינה של האדם המדבר, ישראל שזכו לתורה, לנבואה ולרוח הקודש, שירתם היא שירת קודש, שירת א-ל רוממה. ישראל - שיר א-ל.

בחן מיוחד, שאין כמוהו ליופי נשגב, מתאר הרב קוק זצ"ל את החיים **כגן א-לוקים** פורח,³⁸ את נשמת האדם **כפרח** רז עולם זה,³⁹ ואת נשמת ישראל **כפרח עליון** של נשמת האדם.⁴⁰

כיוצא בזה, שירת החיים מתגלה "בצורה אלמת וכחנית" (=מלשון 'בכוח', ולא 'בפועל');⁴¹ שירת האדם "בצורה מושכלת והרגשית",⁴² ושירת ישראל בבחינת "רוח ה' דבר

³² כוזרי, מ"ב, סעי' סד-סה.

³³ שם.

³⁴ יש מקום לעשות הבחנה בין המונחים 'שירה' ו'זמרה': הראשון מצייין בחינתו העילאית של עולם השירה; והשני מצייין בחינתו נמוכות אחרות. אבל במקורות הקדושים הבחנה זו אינה מוכרעת עד תום.

³⁵ תהי' יט ג.

³⁶ ראה בר' ב ז ובתרגום שם.

³⁷ ראה תפילת העמידה לימים נוראים.

³⁸ אורות הקודש, ח"ב, עמ' שנא.

³⁹ שם, עמ' תקכד.

⁴⁰ שם, עמ' תסז.

בי ומלתו על לשוני⁴³, כפי שאומר על עצמו "משיח א-לקי יעקב ונעים זמירות ישראל⁴⁴, דוד המלך ע"ה.

הרבה סגולות מעטרות את האומה הישראלית: תורה, נבואה, רוח הקודש, חכמה, קדושה ועוד. אחת הסגולות הנעלות הללו היא כתר השירה. עם ישראל הוא עם של שירה. כל הווייתו שירה, וכל מסכת חייו עולם של שירה. "אז ישיר משה ובני ישראל⁴⁵, "אז ישיר ישראל⁴⁶.

ישראל הוא שר השירה. הוא שנתן פתחון פה של שירה לבאי עולם. "פיה פתחה בחכמה⁴⁷ - אלו ישראל. "מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על היס לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה, אלא ישראל. ברא אדה"ר - ולא אמר שירה. הציל אברהם מכבשן האש ומן המלכים - ולא אמר שירה. וכן יצחק מן המאכלת - ולא אמר שירה. וכן יעקב מן המלאך ומן עשו ומן אנשי שכם - ולא אמר שירה. כיון שבאו ישראל לים ונקרע להם, מיד אמרו שירה לפני הקב"ה, שנא': "אז ישיר משה ובני ישראל, אמר הקב"ה: לאלו הייתי מצפה⁴⁸.

שירתם זו של ישראל קידשה שמו יתברך בכל העולמות, ושמו נודע לתהילה בכל העמים והלשונות. "שמעו עמים ירגזון, חיל אחו ישיבי פלשת. אז נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמגו כל ישיבי כנען⁴⁹. מכח שירה זו נתבססה מלכותו יתברך עלי אדמות. כך דרשו חז"ל: "ינכון כסאך מאז, מעולם אתה⁵⁰, אי"ר ברכיה בשם ר' אבהו: אעפ"י שמעולם אתה, לא נתיישב כסאך ולא נודעת בעולמך עד שאמרו בניך שירה. לכך נאמר נכון כסאך מאז, משעמדו בניך על היס ואמרו שירה לפניך באז, נתישבה מלכותך, וכסאך נכון, הווי: נכון כסאך מאז - מאז ישירי⁵¹.

האמונים על עולם השירה בכל צבא הנבראים הם המלאכים, כפי שנוכחנו לראות זאת לעיל⁵² והנה גם ביחס אליהם, מצאנו יתרון וקדימה לעם ישראל⁵³. כך מתארים חז"ל בחינה זו של יתרון וקדימה שיש לישראל על המלאכים: "חביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת⁵⁴.

חיבה זו ביחס לעולם השירה מתגלה בשלוש פנים:

41 ראה אורות, עמ' קלה.

42 שם.

43 שמי"א כג ב.

44 שם שם, א.

45 שמי טו א.

46 במ' כא יז.

47 משי לא כו.

48 שמות רבה כג, ד.

49 שמי טו יד-טו.

50 תה' צג ב.

51 שמות רבה, פ"י כא, א.

52 ראה לעיל, הע' 6-7.

53 על מעמדם של ישראל והמלאכים ביחס לקרבתם אל השם יתברך, ראה: ירושי' שבת סוף פ"י ששי; מהר"ל, גבורות ה', פ"י מג, סח ועוד.

54 חולין צא ע"ב.

• "שישראל אומרים שירה בכל שעה, ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום... ואמרי לה פעם אחת בשבת... בחודש... בשנה... בשבוע [=שבע שנים]... ביובל. ואמרי לה פעם אחת בעולם".⁵⁵

• "ישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות, שנא' ישמע ישראל ה'",⁵⁶ ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא אחר ג' תיבות, דכתיב 'קדוש, קדוש, קדוש ה'".⁵⁷

• "אין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה, שנא' יברך יחד כוכבי בקר' [אלו ישראל], והדר יוריעו כל בני א-לקים [אלו המלאכים]."⁵⁸

וביחזקאל נאמר⁶⁰: "ואשמע אחרי קול רעש גדול", "מהו אחרי? אמר יחזקאל, משקלסתי אני וחברי, שמעתי שמלאכי השרת מקלסין אותו אחרי".⁶¹

ופנינה יפה מעולם המדרש בהקשר זה:

"כשעלו ישראל מן הים [אחר קריעת ים סוף], בקשו המלאכים להקדים שירה לפני הקב"ה. א"ל הקב"ה: יקדמו בני תחלה... משל למלך שנשבה בנו, הלך והצילו. הלכו בני פלטין ובקשו לקלס למלך, ובנו אף הוא מבקש לקלסו. אמרו לו: אדוננו, מי יקלסך תחילה? א"ל בני! מכאן ואילך מי שרוצה לקלסני יקלסני".

וכן אומר דוד המלך ע"ה "קדמו שרים אחר נגנים, בתוך עלמות ותופפות".⁶² "קדמו שרים - אלו ישראל, אחר נגנים - אלו המלאכים". עמדה אח"כ השאלה: הנשים והמלאכים - מי יאמר שירה קודם? "אמר הקב"ה: נשים יאמרו באמצע, שנא' 'בתוך עלמות ותופפות'.⁶³

ומה טעם ישראל קודמים למלאכים?⁶⁴ מסביר המהר"ל בספרו גבורות ה', כי ישראל קרובים יותר אל השם מן המלאכים, וכבוד לו יתברך שכל מי שהוא קרוב יותר, ישיר תחילה.

וז"ל שם:⁶⁵ "המלאכים נקראים **עבדים**" מפני שהם נבראו לצורך העולם, והם ממונים על ענייני העולם כמו העבד שהוא ממונה על צרכי הבית... אבל ישראל נקראו **בנים**,⁶⁷ כמו שהבן הוא עלול [=מסובב, יוצא] מן האב, כך ישראל הם עלולים מן האב...⁶⁸ לפיכך ישראל שהם בניו יתברך ראוי להם לומר שירה תחילה, ואילו המלאכים הם נמשכים וטפלים אחר ישראל".

חיזוק לדברי המהר"ל יש בדברי מדרש תנחומא. שם מופיע המשל דלעיל בסגנון הבא:

"משל למלך שירד למלחמה וניצח. באו בנו ועבדו ועטרה בידם. אמרו למלך: בןך ועבדך

55 חולין צא ע"ב.

56 ד"ו ד.

57 יש"ג.

58 איוב לח ז.

59 חולין צא ע"ב; תנחומא קדושים ו; תנא דבי אליהו זוטא, כה.

60 יח"ג יב.

61 תנחומא, קדושים, ו.

62 תה"סח כו.

63 שמות רבה כג, ח.

64 עיין שם במדרש הסברו לגבי הקדימה בשירת הים.

65 פ"ר סח.

66 ראה מורה נבוכים, ח"ג, פ"ג, יג, על איוב ד יח, "הן בעבדיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תחלה".

67 "בנים אתם לח' א-לקיכם", ד"ב יד א.

68 ראה במקביל יצח ישראל' למהר"ל, פ"ר יא.

עומדים ועטרה בידם, מי יכנס תחלה? א"ל: שוטים שבעולם, עבדי קודם לבני! - בני יכנס תחלה!"⁶⁹.

חשוב להעיר כאן שמעמדם של ישראל לפני הקב"ה הוא עליון, וקודם למלאכים, לא רק ביחס לשירה, אלא בכלל בעצם מעמדם של ישראל בהוויה "כלב הנבראים"⁷⁰, ובעצם מידת קרבתם אל השם.

המהר"ל מדגיש רעיון זה בצורה חריפה: "השם יתברך אף על גב שהוא א-לוקי כל הנמצאים, הוא א-לוקי ישראל בראשונה ובייחוד, ואח"כ א-לוקי כל הנמצאים... וכאשר הוא א-לוקי ישראל בעצמו, הוא א-לוקי הכל, שכל הנמצאים נמשכים וטפלים אצל ישראל, כמו שימשכו כל האיברים אחר הלב, והוא העיקר"⁷¹.

רעיון זה, המתייחס אל כל הנבראים בהשוואה לישראל, אמור גם ביחס למלאכים, כפי שהמהר"ל מאריך להסביר שם. והוא מסיים לבסוף: "ואני אומר: כל האומר כי המלאכים הנבדלים הם יותר במעלה מן ישראל שהם האדם באמת, ונקראו בניו לו יתברך, אין רוח חכמים נוחה הימנו".

ובמקום אחר הוא מסכם את הדברים בחריפות יתר: "והנה התבאר מן דברי חכמים, שהפליגו בחכמתם, וכלם יענו ויעידו ויגידו, שישראל בשביל שהם עלולים ממנו יתברך בעצם ובראשונה לכל הנמצאים, השם יתברך קרוב אליהם ומצטרף אליהם... ואותם שמגדילים המלאכים ואף הגלגלים על ישראל, הם ממעטים כבוד השם יתברך אשר נקרא א-לוקי ישראל, וראוי להם שלא באו לעולם, מי שלא חס על כבוד קונו"⁷².

במרבית הפיוטים של קהילות ישראל לימים הנוראים שולט המוטיב ששירתם של ישראל מתעלה יחד עם שירתם של המלאכים. כאן במקורות שלפנינו אנחנו למדים לדעת שהיא אף עולה עליה. לא נוכל לפרט כאן פיוטים מעין אלה, כי רבים הם.

השירה בגווניה ובצבעיה השונים מתגלה בכנסת ישראל במערכות שונות של חייה. נבחין כאן בחמישה גילויים ראשיים:

1. שירת ההוויה הישראלית

הגילוי הראשון והמרשים ביותר הוא בעצם הווייתה של כנסת ישראל, בעצם קיומה ובעצם נצחיותה. ההוויה הישראלית כולה אומרת שירה,⁷³ "עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו"⁷⁴.

ישראל מספרים תהלת ה', כוח גבורה העליונה, במלוא תפארת מעשיו בכל מקומות ממשלתו, מעולם ועד העולם, ומרומם על כל ברכה ותהלה, זהו גורל ישראל... מלא הוא ישראל מאור הגבורה והתפארת העליונה, שהכרתן מלאה חיי חכמת עולמים... חיי פאר מקדושים.

האומה כולה, בבניה, בדורותיה, בשאיפת שיגוב פאר זיו הדר כונניות מלכותה, בהיכל קדש מקדשה, בלהט אש חיי נעוריה, עומדת היא בקרן אורה זו.

⁶⁹ מדרש תנחומא ישן, על הפסוק "אז ישיר".

⁷⁰ עיין היטב מהר"ל, גבורות ה', פ"ד מד.

⁷¹ שם, שם.

⁷² שם, סוף פ"ד סח.

⁷³ ראה אורות הקודש, ח"ב, עמ' תמד, 'שירת האומה'.

⁷⁴ ושי מג כא.

העם אשר ה' א-לוקיו יודע לספר כח מעשי ה', יודע לספר, שא-לקי ישראל א-לקי עולם הוא, בורא שמים וארץ ושהכל ברא לכבודו... חרותה ידיעת קדש עולמי עולמים זו בנשמתו הפנימית, בתביעת רוחו, בזהר שירתו, בהתגלמות חייו, מותאמת לאופי מוסרו, לתכנית מדיניותו, והיא יסוד כל שאיפותיו.⁷⁵

"חיה אחת ששמה ישראל, חקוק על מצחה ישראלי, עומדת בכל יום באמצע הרקיע, ואומר בקול רם: ברכו את ה' המבורך, וכל גדודי מעלה עונים: ברוך ה' המבורך לעולם ועד".⁷⁶

כמה מתרונון הלב ומתרגשת הנפש בראותנו את כנסת ישראל הסולן של כל הנבראים, שליח ציבור של כל גדודי מעלה, נושאת שיר ושבת לריבון כל העולמים, אדון כל המעשים.

2. השירה במקדש

אחת העבודות המרכזיות במקדש הייתה עבודת השירה, אחד מתפקידי הלוויים.⁷⁷ כך היה מטבע ומערך העבודה במקדש: כוהנים בעבודתם, לוויים בדוכנם וישראל במעמדם,⁷⁸ או בנוסח שבתפילת המוספים לשלוש רגלים: כוהנים בעבודתם, לוויים בשירים ובזמרים וישראל במעמדם.

שירה זו נאמרה יום יום בעת הבאת קרבנות ציבור,⁷⁹ וכמוכן בראשי חודשים, בחגים ובמועדים, כמצוות התורה "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם" וגו'.⁸⁰

שמחה יתרה ושירה שעלתה על גדותיה הייתה נוהגת במקדש בחג הסוכות ובשמחת בית השואבה.⁸¹

"והיאך היתה שמחה זו! החליל מכה, ומנגינין בכנור ובנבלים ובמצלתיים, וכל אחד ואחד בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו. ומי שיודע בפה בפה, ורוקדין, ומספקים, ומטפחין ומפזזין ומכרכרין, וכל אחד ואחד כמו שיודע, ואומרים דברי שירות ותשבחות".⁸²

הגמי בערכין אומרת דבר נפלא, שיש בו כדי לבטא את עושר השמחה והשירה שהיו במקדש: "אמר רבא בר שילא אמר רב מתנה אמר שמואל: מגריפה⁸³ היתה במקדש. עשרה נקבים היו בה, כל אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר. נמצאת כולה מוציאה מאה מיני זמר. במתניתא תנא עשרה נקבים היו בה, כל אחד מוציא מאה מיני זמר, נמצאת כולה מוציאה אלף מיני זמר".⁸⁴

כאשר החבר היהודי מתאר בהתפעלות את עושר תכונותיה וסגולותיה של האומה הישראלית שהייתה "כוללת כל דק ונפלא שבחכמות",⁸⁵ הוא מציין בשורה אחת עם ידיעת חכמת התורה והקבלה את ידיעת חכמות המדעים והלשוניות, חכמת הגלגלים ומהלכם

⁷⁵ אורות, עמי' יח, משפטים מלוקטים.

⁷⁶ ראה כף החיים, ח"א, סי' נא, אות ט, המביא ברייתא זו בשם ר' עקיבא.

⁷⁷ ראה: ערכין יא ע"א-ע"ב; במדבר רבא ו, יא; רמב"ם, הל' כלי המקדש, פ"ג, ועוד.

⁷⁸ ראה: יומא נג ע"א; מגילה ג ע"א; זבחים יט ע"א.

⁷⁹ ראה: תמיד ז ד; רמב"ם, הל' כלי המקדש, פ"ג, הל' תמידין ומוספין, פ"ז, הל' ה-ו.

⁸⁰ במ"י י. וראה רמב"ם, הל' כלי המקדש, פ"ג, הל' ה.

⁸¹ ראה: סוכה נא ע"א-ע"ב; רמב"ם הל' לולב, פ"ח, ועוד.

⁸² רמב"ם, הל' לולב, פ"ח, הל' יג.

⁸³ כלי זמר. עינין תוסי' שם.

⁸⁴ ערכין יע"ב - יא ע"א.

⁸⁵ הכוזרי, מ"ב, סעי' סג.

וכיו"ב, גם את **חכמת הנגינה** כדבר חביב ואופייני לאומה הישראלית בכלל, ובעבודת המקדש בפרט.⁸⁶

3. שירת התפילה

בהיעדר המקדש וכשבטלה עבודה, מילאו מקומם בתי כנסיות ובתי מדרשות ועבודת התפילה. "עתה בעוונותינו חרב בית המקדש ובוטל התמיד ואין לנו לא כהן בעבודתו ולא לוי בדוכנו ולא ישראל במעמדו"⁸⁷ - שיח שפתותינו תחת קרבנותינו. ואם במקדש הייתה השירה חלק ממכלול עבודת הקודש, הרי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לשירה מקום מרכזי בעבודת התפילה.

מרגלא בפומייהו של זקני חכמי תימן בשעת התעלות נפש ע"י השירה: "שירה בגמטריא עולה **תפלה**", וכוונתם לומר ששתי הבחינות הללו, שירה ותפילה, מזינות ומפרנסות האחת את חברתה. בשעת שירה אדם צריך לחוש מעמד של תפילה, ובשעת תפילה הוא צריך להרגיש ולהדגיש את מוטיב השירה.

דוד המלך עליו השלום, שממנו אנחנו שואבים את יסוד תפילותינו,⁸⁸ תיקן את ספר תהלים, את עולם התפילות, בעשרה מיני ניגון, בעשרה מיני זמר.

"בעשרה לשונות של שבח"⁸⁹ נאמר ספר תהלים: באשרי, בניצוח, בניגון, בשיר, במזמור, בהשכל, ברינה, בתודות, בתפלה, בברכה.⁹⁰

חז"ל למדו: כשם שבקריעת ים סוף הסמיכו אמונה לשירה, כך צריך אדם להסמיק גאולה לתפילה. וכשם שהם טיהרו לבם ואמרו שירה, כך צריך אדם לטהר לבו קודם שיתפלל.⁹¹

חכמי הסוד מגלים לנו שהמבנה הכללי של התפילה בנוי מארבע חטיבות, שהן כנגד ארבעה עולמות: עשייה, יצירה, בריאה, אצילות;⁹² ובנוסח אחר: העולם הארצי, עולם הגלגלים, עולם המלאכים ועולם העליון.⁹³ עולמות אלה מכוונים באדם כנגד ארבעה דברים: גוף, נפש, רוח ונשמה.⁹⁴

מברכות השחר עד ברוך שאמר - כנגד עולם העשייה, העולם הארצי, וכנגד הגוף, "ולכן מברכין הברכות שהם על צרכי הגוף והעולם".⁹⁵

מברוך שאמר עד יוצר אור - כנגד עולם של יצירה, עולם הגלגלים, וכנגד הנפש, "שהנפש והגלגלים תמיד מזמרים ומשבחים לכבודו יתברך".⁹⁶

מיוצר אור עד תפילת שמונה עשרה - כנגד עולם של בריאה, עולם המלאכים, וכנגד הרוח, שכן "הרוח והמלאכים מקדישים שמו יתברך בסדר הקדושה".⁹⁷

⁸⁶ דבריו הובאו לעיל, הע' 32.

⁸⁷ תפילת השחר, סדר הקרבנות.

⁸⁸ "כיון שבא דוד - באת תפלה", ילקוט ישעיה, תפח.

⁸⁹ בזוהר, ברי' דף כג ע"א, הגרסה היא "בעשרה מיני ניגונים". עיי' שם.

⁹⁰ ירו', סוכה, פ"ג, הל' י.

⁹¹ ראה שמות רבה כב, ג.

⁹² ראה כף החיים, ח"א, סי' מח, פסקה אחרונה.

⁹³ ראה חיי אדם, כלל כ, סעי' א.

⁹⁴ שם.

⁹⁵ שם.

⁹⁶ שם.

⁹⁷ שם.

תפילת שמונה עשרה - כנגד עולם האצילות, העולם העליון, וכנגד הנשמה, "ולכן האדם עומד בחשאי כעומד לפני מלך".⁹⁸

השירה לשם יתברך עולה אפוא ומתגברת מארבעת העולמות הללו ומכל חלקי אישיותו והווייתו של האדם. סקירה רופפת על פני חטיבותיה השונות של התפילה מגלה לנו חנה ופארה של שירה נשגבה זו.

בעולם של עשייה חשים אנו המיית היצורים, ערגתם וכמיהתם לבוראם, בקשתם לפקודת ישועה ורחמים משמי שמי קדם, הכרת תלותם ביוצרם המחייה אותם, "מה אנו מה חיינו", והרגשת העונג בקרבתם אל א-לוקיהם, "אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו".

בעולם של יצירה אנו מקשיבים קשב רב לזמרת היצורים, לשירתם ולחזוונותם: "הללו את ה' מן השמים... הללוהו כל צבאיו... הללו את ה' מן הארץ, תנינים וכל תהומות".

בעולם של בריאה אנו משתלבים בשירתם של המאורות ובסוד שיח קודשם של מלאכים, חיות ואופני הקודש, "יכולם פותחים את פיהם בקדושה ובטהרה, בשירה ובזמרה"; "לא-ל ברוך נעימות יתנו, למלך א-ל חי וקיים, זמירות יאמרו ותשבחות ישמיעו". ואנחנו עולים, עומדים ומתייחדים בסוד שיח עולם האצילות, בצקון לחש של תפילת שמונה עשרה. מתכנסת לה הנשמה בתוך עצמה פנימה, מתייחדת היא עם דודה ומתרפקת עליו באהבתה.

בשירת העולמות הללו העולה ומשתגבת מתוך התפילה, עם ישראל הוא הרוח החיה שבאופנים. "כי לך נאה ה' א-לקינו וא-לקי אבותינו לעולם ועד: שיר ושבחה, הלל וזמרה, עוז וממשלה, נצח, גדולה וגבורה, תהלה ותפארת, קדושה ומלכות...". וחותמים בברכה: "בורא כל הנשמות, רבון כל המעשים, הבוחר בשירי זמרה".⁹⁹

אשרי העם שככה לו, אשרי העם שה' א-לוקינו. היכן עוד ימצא אושר כזה לעילוי ושגב?

4. השירה בזמנים המקודשים

תחום אחר בחיי האומה שבו מקבלת השירה ביטוי רחב ותנופה רבתי הוא הזמנים המקודשים, שבתות וימים טובים, וכן מאורעות שונים בחיי המשפחה: ברית מילה, בר מצווה, חתונה ועוד.

מטבעו האדם זקוק מדי פעם לפורקן נפשי מן המתח היום יומי, מן העמל והעבודה הקשה אשר הוא נתון בהם. "האדם נכון בטבעו על ענין שצריך טבעו לשמוח לפרקים, כמו שהוא צריך אל המזון, אל המנוחה ואל השינה".¹⁰⁰

הימים הטובים הם המסוגלים לכך, והם מהווים בשביל האדם תחנות של הפוגה ממלחמת החיים, חוף מבטחים להשיב את ספינתנו מגלי החיים הסוערים. וכאן מתגלה פאר נפשה של כנסת ישראל, קדושת נשמתה משאר אומות העולם. "א"ר איבו: אני כפרתן של ישראל. כשישראל אוכלין ושותין ושמחין הם מברכין ומשבחין ומקלסין להקב"ה. וכשאומות העולם אוכלין ושותין, מתעסקין הן בדברי תפלות".¹⁰¹

⁹⁸ שם.

⁹⁹ ברכת ישתבח.

¹⁰⁰ ספר החינוך, מצווה תפח.

¹⁰¹ אסתר רבה, ג, יג.

מצוות ה' שנקבעו לשבתות ולימים טובים נועדו לקבוע את הצביון המיוחד והתוכן הא-לוקי לימים הללו, והן מסייעות לאדם שלא יפול ברשת החומרנות, התאוות והחושניות. "כשאדם אוכל ושותה ושמח ברגל, לא ימשוך ביין ובשחוק וקלות ראש, ויאמר, שכל מי שיוסיף בזה, ירבה במצוות שמחה. שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש אינה שמחה, אלא הוללות וסכלות, ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות, אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל".¹⁰²

"ומתנאי שמחת המועדים שלא יהיה שמח בשחוק וטיוילים כמנהג שמחת הכותיים בחגיגה, שנאמר: ¹⁰³ 'אל תשמח ישראל אל גיל כעמים', אלא יהיה שמח בשמחת המועד עצמו, שהם ימי מקראי קודש, והוא כאדם שהוא עומד בחושך שישמח בבא אליו אור חדש, כך צריך שיהיה שמח בשמחת התורה במועד יותר משאר הזמנים, שלא ניתנו ימים טובים לישראל אלא לעסוק בהם בתורה".¹⁰⁴

עולם השירה, הזמירות והפיוטים לשבתות ולמועדי השנה שהתפתח בקהילות ישראל מהווה תוכן עשיר ומגוון לימים הקדושים הללו, והוא עדות לפאר נפשה של כנסת ישראל ולקדושת חייה.

כנסת ישראל מוצאת בעולם השירה בשבתות ובימים הטובים את חזונית חייה, שמחת נפשה ועונג נשמתה. על כנפי השירה היא דואה ברוחה ושוכחת תלאות הזמן ומשברי החיים. מעולם השירה היא שואבת עוז ותעצומות לימים יבואו. הימים המקודשים הללו מקרינים שפעת אורה ושמחת חיים על כל מערכות חייו של האדם מישראל, והוא כאילו חי משבת לשבת ומחג לחג. הימים הללו משמשים לו קרקע מוצקה שתהומות של ימים אפורים מפרידים ביניהם.

בצד הזמירות, השירים והפיוטים לימים הקדושים, הצמיחה כנסת ישראל מרוחה העליזה גם פרקי הווי ופולקלור לרוב, שפע של שירים, הצגות ומחזות לפרקים מיוחדים בימות השנה, ועל ידי כך העשירה והרעיפה אור יקרות גם על ימים שאין בהם מקדושת הזמן ומאורס הענוג.

הודות ליצירות המופת הללו שמרה היהדות על שלמות עולמה הפנימי בסביבה מתנכרת ועוינת. שעה שהעולם הגויי ניסה בכל דרך להתנכל אליה מתוך קנאה ביפי עולמה הפנימי, היא בלצרה את עצמה בהגות רוחה, בקדושת נפשה ובשירת נשמתה.

"אשר אמרו לנפשך שחי ונעברה, ותשימי כארץ גוף וכחוץ לעברים".¹⁰⁵ הגויים ניסו בכל דרך לשבור את הרוח והנפש של כנסת ישראל, אבל היא מסרה את גווה לעבדות ולשעבוד פיזי תוך כדי מסירות נפש עילאית בל תתואר על שלמות נשמתה ועולמה הפנימי,¹⁰⁶ וכל זה בא לה לא מעט בזכות עולם השירה שהעשיר את חייה ופרנס את עולמה.

¹⁰² רמב"ם, הלי יו"ט, פ"ו, ה"ב.

¹⁰³ ח"ו ט"א.

¹⁰⁴ 'ראשית חכמה', שער האהבה, פ"י, דף פז ע"א.

¹⁰⁵ יש"נ כג.

¹⁰⁶ השווה פירושו של הרב הירש לפסוק "ואת הצפור לא בתר", בר"ט טו ג.

5. השירה בתחום הספרות

הגילוי האחרון שאותו נציג הוא גילוי השירה בתחום הספרות. כגודל נשמתה וכעושר נפשה של כנסת ישראל, כן הם אוצרות הרוח שלה בעולם הדעת ובתחום הספרות.¹⁰⁷ אין עוד אומה בעולם יוצרת ופורה בשדה הרוח כמו האומה הישראלית. בשטחים רבים קנתה לה כנסת ישראל שם עולם, ועל אחת כמה וכמה בשדה הרוח והיצירה הספרותית.

בתוך העולם הרחב הזה של הספרות והיצירות הרוחניות של האומה הישראלית לגוניה, ההיכל לפני הוא היכל השירה, השירה לגוניה השונים: שירה ספרותית; שירה מוזיקאלית; שירי תפילה, הלל ושבח; פיוט וחזנות; שירי עם ושירי מולדת; שירי הווי ופולקלור; ושאר גילויי נפש, שתקצר היריעה מלשרטטם.

זור דור ויוצרו, זור דור וסופרו, זור דור ומשוררו. חז"ל מציינים שעשר שירות נאמרו בעולם; ראשונה שבהן היא שירת החירות והגאולה הראשונה, והאחרונה שבהן שירת הגאולה העתידה והשלמה.¹⁰⁸

כל תקופה בעם ישראל מעמידה חבל נביאים, משוררים בעלי שיעור קומה, וכך נדבך אחר נדבך קם ונהיה ארמון השירה של היהדות, מגדל תפארת בנוי לתלפיות: שירת דוד המלך נעים זמירות ישראל שכתב ספר תהלים על ידי עשרה זקנים;¹⁰⁹ שירת הגאונים כ"י סעדיה גאון ואחרים;¹¹⁰ שירת ספרד בתקופה הנחשבת לתור הזהב, בייחוד בעולם השירה, ובה שורה ארוכה של משוררים בעלי שיעור קומה, שיפי שירתם והד קולם לא משו מקרב האומה לכל דורותיה, וראש וראשון להם, אשר לו משפט הבכורה, הוא המשורר הא-לוקי הנערץ ר' יהודה הלוי, שפיוטיו הם אבני יסוד בתפילות הימים הנוראים בקהילות ספרד וארצות המזרח; שירת אשכנז; הפייטנים הגדולים כמו הקלירי ואחרים שהעשירו את היהדות בפיוטיהם ובשיריהם הרבים; שירת תימן, שירה רווית ערגה וכיסופים, כשירי שבוי ומשוררים אחרים שעמו; שירת החסידות לזרמיה השונים, עם הלהט, האמונה והדבקות האופייניים לה; וכיום, בעידן התחייה, שירה ארץ ישראלית חדשה המפלסת לה דרך בין מחשכים רבים בתחום זה, בשל אופייה המיוחד של הגאולה הנוכחית "המעולפת במטמוני מסתרים", כלשונו של הרב קוק זצ"ל.¹¹¹

ולעתיד לבוא, בעת התממשות הגאולה השלמה במילוי כל חזיונותיה המופלאים, מבשרים לנו חז"ל, שהשירה תעלה ותגיע גם היא לשיא שלמותה ולשיא שכלולה: "כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבה. מה נקבה זאת מתעברת ויולדת - כך הן, הצרות באות עליהן והיו אומרים שירות בלשון נקבות.¹¹² אבל לעתיד לבוא אין עוד צרות, שנאי: כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני¹¹³, וכתוב: 'ופדויי ה' ישבון, ובאו ציון ברנה... ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה'¹¹⁴. באותה שעה אומרים שיר בלשון זכר, שנאי: 'שירן לה' שיר חדש'¹¹⁶.

¹⁰⁷ ראה אורות, עמ' קכט, פ"ו, כללות נשמתה של כנסת ישראל בכללות הא-לקות עצמה.

¹⁰⁸ ראה: תנחומא, בשלח, י; ילקוט שמעוני, יהושע י.

¹⁰⁹ ראה בבא בתרא יד ע"ב. ובקהלת רבה, פ"ז, הגרסה היא "עשרה בני אדם", "עשרה צדיקים". עיין שם.

¹¹⁰ פיוטים של ר' סעדיה גאון נשתמרו בקהילות תימן והם משמשים יסוד לפרקי הסליחות, להושעות, לפיוטים לשמחת תורה ולפיוטים המשולבים בהגדה של פסח.

¹¹¹ ראה אגרות ראייה, ח"ב, אגרת שעה; וראה עוד אורות, עמ' עט פ"ב, ועוד.

¹¹² דהיינו: אחר השירות שוב באות צרות, ואין כאן גאולה שלמה.

¹¹³ יש' סה טז.

¹¹⁴ שם לה י.

שיר חדש! זאת תהיה בשורת הגאולה השלמה, גאולה שאין עוד אחריה שעבוד, שאין עוד אחריה צרות וייסורים.

שאיפת החופש והדרור שבלב הבריות היום, ביסודה היא שאיפה כנה ואמיתית. הנפש עייפה כבר ממשא הצרות והתלאות. לא נותר עוד כוח נפשי לסבל. קצה הנפש ממנו עד כלותה.

נפש האדם מבקשת שיר חדש, והוא אמנם בוא יבוא.

אמנם מתוך קוצר רוח ועניות הדעת מנסים ליצור את העידן המושלם של החופש והדרור, אבל הכול נסיונות מלאכותיים, והם ממירים שעבוד אחד בחברו, והנפש נשארת אחר הכול בריקנות, באכזבה ובמפח נפש.

הרב קוק זצ"ל, רואה האורות הגדול של דורנו, שהעמיק לראות במבוכת הדור ובנבכי נשמות המתילדות בו, מרגיע ומבשר אותנו שעם כל דרכי התעייה והחיפושים הבלתי נלאים אחר הגאולה השלמה והאידיאלית, הכול יבוא על תיקונו, ובכלל זה גם השירה שלבשה חפשניות פרוצה והרסה מסגרות עדינות וטהורות.

"גם מתוך החול יגלה הקודש, וגם מתוך החופש הפרוץ יבוא העול האהוב. עבותות זהב ישתרגו ויעלו גם מתוך השירה החפשנית, ותשובה מזהירה תצא גם מתוך הספרות החיצונית. זאת תהיה הפליאה העליונה של חזון הגאולה. יגמל זה הציץ, יפרח הפרת, יבושל הפרי... וקום יקום לנו משורר התשובה, שהוא יהיה משורר החיים, משורר התחיה, משוררה של הנשמה הלאומית ההולכת להגאלי".¹¹⁷

היום, כאשר העיניים צופיות לגאולת עולמים, לתיקון כל הפגמים והנפילות של כל העולמות, הציפייה הגדולה והתפילה בלב נשואות גם לתיקון עולם השירה, לגאולת השירה מידי מחלליה ומנאציה, ולהשבת עטרת תפארתה בראשה כיאה לה.

יחד עם המשורר האהוב כולנו אומרים: "אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות אורך ויבקעו עליו שחריך, לראות בטובת בחיריך ולעלוז בשמחתך בשובך אלי קדמת נעורייך".¹¹⁸

ד. הצער והיגון וביטויים בשירה

החיים אינם עשויים מגוון אחד. יש זמני שמחה ומועדי ששון, ויש עתות עצב ושעות אסון. חידושה של היהדות הוא בכך שגם פן זה של החיים איננו מופקע מעולם השירה, וגם אותו מכניסה היהדות אל תוך מעגל השירה, אלא בצלילים ובניגונים מיוחדים לו.

חידוש נפלא זה נלמד גם הוא מבית מדרשו של נעים זמירות ישראל, דוד המלך עליו השלום. דוד המלך, שמכל עשרה צדיקים שאמרו אתו את ספר תהלים, זכה להיות הסולן, "לומר הימנון לפני המלך, לפי שקולו ערב",¹¹⁹ גילה לעולם, שגם בשעת צער, עצב ויגון, השירה צריכה להימשך, ועוד ביתר שאת. דווקא אז, שעה שהלחצים מתגברים, הנפש נמצאת בפרכוסים, והנשמה מטפחת כציפור חסרת ישע, השירה והשמחה שלפניו יתברך הן מפלט עבורן, קן מבטחים מפני צרות מאיימות.

¹¹⁵ תהי צח א.

¹¹⁶ שמות רבה כג, יא.

¹¹⁷ אורות התשובה, פרי יז.

¹¹⁸ ציון הלא תשאלני, בתוך: שירי ריה"ל, הוצאת מחברות לספרות, כרך ג, עמ' 59.

¹¹⁹ ראה קהלת רבה, פרי ז, יט.

"גם צפור מצאה בית ודרור קן לה, אשר שתה אפרחיה".¹²⁰ וכמו ציפור זו, המבקשת לה מפלט בשעת צרה, כך גם ציפור נפשו של האדם מבקשת לה מפלט מפני צרות החיים, והיא מוצאת אותו במחיצתו של אביה שבשמים, "את מזבחותיך ה' צבאות מלכי וא-לקי".¹²¹ על כן היא חשה את המרגוע והשלווה אך ורק בבית ה', במקום שבו היא פוגשת באביה שבשמים, "אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה".¹²² מה היה שבחו של דוד? - שואל הזוהר,¹²³ והוא משיב: שבחו הוא שאפילו בשעת צער ובשעה שהיה נרדף על ידי אויביו, לא חדל מלומר שירים ותשבחות לפני הקב"ה, וזה כעין מה שנאמר "א-לקים אל דמי לך, אל תחרש ואל תשקט א-לי".¹²⁴ צדק עליון קורא תמיד ואינו מחשה, כך דוד המלך עליו השלום בכל עת ובכל זמן "מזמר ולא שכיך",¹²⁵ מזמר ואינו מחשה.

גם הגדול שבאסונות, חזיון המוות, ידע דוד המלך להסתכל עליו בעיניים של גדלות. "ונסתכל ביום המיתה ואמר שירה, שנא"¹²⁶ 'ברכי נפשי את ה', ה' א-לקי גדלת מאוד".¹²⁷ זה היסוד שלמד דוד המלך: על כל מה שבא לאדם, בין טוב בין הפכו, ידע תמיד להודות לה'. "חסד ומשפט אשירה לך ה' אזמרה";¹²⁸ "אם חסד - אשירה, ואם משפט - אשירה".¹²⁹ "בה' אהלל דבר, בא-לקים אהלל דבר";¹³⁰ "בה' אהלל דבר - זו מדה טובה. בא-לקים אהלל דבר - זו מדת פורענות".¹³¹ "כוס ישועות אשא, ובשם ה' אקרא";¹³² צרה ויגון אמצא, ובשם ה' אקרא".¹³³ "להגיך בבקר חסדך ואמונתך בלילות".¹³⁴ יש מצבים בחיים שהם בבחינת בוקר, חסד א-ל שופע על האדם ברוב נגוהות; ויש מצבים שהם בבחינת לילה, ובהם אפלת החיים ועלטתם מאיימות לבלוע הכול, ואף על פי כן עוצמת האמונה, ואתה העוז והשירה, אינם פוסקים.

היהדות השכילה לשלב את הרע, הצער והיגון בתוך ארג החיים של הטוב והשירה, וגם הם מהווים מקור השראה לראיית הטוב בחיים ולהעמקת השמחה בהם. כאשר ישבו חכמים בסעודת הילולה של אחד מחבריהם, ביקשו מרב המנונא לומר ניגון לכבוד המאורע. התחיל לשיר "ווי לך דמיתנן, ווי לך דמיתנן",¹³⁵ אמרו לו: איזה פזמון נענה אחריד?... אמר להם: הנה תורה והנה מצוות שמגינות עלינו.¹³⁶

120 תה' פד ד.

121 שם, המשך הפסוק.

122 המשך הפסוקים.

123 זוהר, פרי תרומה, דף קמ ע"א.

124 תה' פג ב.

125 זוהר, שם.

126 תה' קד א.

127 ראה ברכות י ע"א.

128 תה' קא א.

129 ברכות ס ע"ב.

130 תה' נו יא.

131 ברכות ס ע"ב.

132 תה' קטז יג.

133 שם שם ג-ד.

134 שם צב ג.

135 אוי לנו שסופנו למות, אוי לנו שסופנו למות.

136 ראה ברכות לא ע"א.

כדרך שהצער והיגון מהווים מקור השראה לשמחה ולראיית הטוב, כך הם מהווים גם מנוף לעלייה רוחנית. "הצער הפנימי של התשובה הוא חומר גדול למשוררי היגון להעיר את כנורם, ולמציירים טראגיים - לגלות בו את כשרונם".¹³⁷

אותה דבקות, אותה אמונה תמימה, אותם כיסופים עילאיים לא-לוקים בשעת שמחה, אינם חדלים ואינם נפגמים בלב המאמינים הגדולים גם בשעת צער וחבלי ייסורים. אדרבה, יש שאלה מעצימים את הקשר ומעמיקים את הדבקות. 'צורר המר דודי לי'¹³⁸ - אעפ"י שמיצר לי ומימר לי, דודי הוא".¹³⁹

'צורר המור', המונח שבמקורו מציין בושם, המציין מצב של השראת עונג ונועם נפשי, הנה במדרש שהבאנו הוא מסמל בדיוק את ההפך, את הצער ואת הכאב, את הסבל והמרורים. ואף על פי כן בשני המצבים המנוגדים הללו דודי הוא, ונשאר דודי. זוהי מדרגתו של עובד א-לוקים אמיתי, של אוהב השם אמיתי.

"האהבה בא-לוקים היא כלות הנפש ונטותה אל הבורא, כדי שתדבק באורו העליון... וכאשר תשוקה כוס האהבה בא-לוקים, תתבודד בו לייחד לבנה לו, ולבטוח עליו ולכסוף לו, ולא יהיה לה עסק בלתי עסק עבודתו, ולא יעבור על רעיוניה זולתו, ולא יעלה במחשבתה בלעדיו... אם ייטיב לה תודה, ואם יענה תסבול, ולא תוסיף עם זה כי אם אהבה בו ובטחון עליו. כמו שנאמר על אחד מן החסידים, שהיה קם בלילה ואומר: א-לוקי! הרעבתני, ועירום עזבתני, ובמחשכי הלילה הושבתני, ועוזך וגדלך הוריתני. אם תשרפני באש - לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמחה בך".¹⁴⁰

התנא הא-לוקי הקדוש ר' עקיבא, שכל סיסמת חייו הייתה אהבה לכול: לאדם,¹⁴¹ לאומה,¹⁴² ומעל לכול לא-לוקים,¹⁴³ המחיש דבקות עילאית זו במסירות נפש של ממש. "בשעה שהוציאו את ר' עקיבא להריגה, זמן ק"ש היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אי"ל תלמידיו: רבנו עד כאן?! אי"ל: כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'בכל נפשך' - אפילו נוטל נשמתך, אמרתך, מתי יבוא לידי ואקיימנו, עכשיו שבא לידי לא אקיימנו!"¹⁴⁴

כנסת ישראל, שהרוב המכריע של מסכת חייה הוא צער ונדודים, חורבנות וגלויות, שחיטות והריגות, נתנה ביטוי בעולם השירה לצער עולמי זה, לים הדמעות הסוער והרותח, בסגנון של קינות ופיוטים ספוגי כאב, רפוּדי אהבה, עמוסי בקשת חמלה ורחמים לאולה. בקינות ובפיוטים הללו מיצתה את נשמתה, את דם התמצית של עולמה הפנימי, כאשר כולה ערגה וכיסופים לאביה שבשמים.

הגבולות בין השמחה לצער, בין האהבה לכאב, בין הבכי לשירה, מיטשטשים, והקולות של כולם עולים כבלולים למקום אחד.

¹³⁷ אורות התשובה, פר"ח, י.

¹³⁸ שה"ש א יג.

¹³⁹ שבת פח ע"ב.

¹⁴⁰ חובות הלבבות, שער י, פר"א, בדילוגים.

¹⁴¹ "חביב אדם שנברא בצלם", אבות ג, יח.

¹⁴² "חביבין ישראל שנקראו בנים למקום", שם.

¹⁴³ "וואהבת את ה' א-לקיך... בכל נפשך" - ר"ע אומר אפילו נוטל את נפשך", ברכות סא ע"ב.

¹⁴⁴ שם.

לבכות ענותך אני תנים. ועת אחלום
 שיבת שבותך אני כנור לשיריך...
 כוס היגונים לאט, הרפי מעט כי כבר
 מלאו כסלי ונפשי ממרוריך
 עת אזכרה אהלה אשתה חמתך
 ואזכור אהליבה אמצה את שמריך
 ציון כלילת יופי, אהבה וחוץ תקשרי
 מאז ובך נקשרו נפשות חבריך
 הם השמחים לשלותך והכואבים
 על שוממותך ובוכים על שבריך.¹⁴⁵

בשלושה מקומות בלבד מעולם הצער והיגון יודעת האגדה לספר שנדמה בהם השירה, שם לא הניח הקב"ה לבעלי השיר לומר את שירתם. "בשלושה מקומות ביקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה ולא הניחן: בדור המבול, בים [=בקריעת ים סוף] ובחורבן בית המקדש".¹⁴⁶

הז"ל והמפרשים מעלים הסברים בכיוונים שונים לסיבת היעדר השירה במקומות הללו. בשולי דבריהם הקדושים, אפשר לומר לדעתנו הדלה, כי שלושת המקומות הללו הם אב-טיפוס של חורבנות יסוד לכל החורבנות שיבואו בעקבותיהם:

דור המבול - הוא אב-טיפוס לחורבן הראשוני, להשחתת עולם בראשית בכליל יופיו והדרו. כל החורבנות שאחריו הם בבחינת "קמחא טחינא טחנית".¹⁴⁷

קריעת ים סוף - הוא אב טיפוס לסבלם של יצורים כתוצאה מ'התעללות', שאמנם מצד הדין הייתה בלתי נמנעת, "וינער ה' את מצרים בתוך הים",¹⁴⁸ אונקלוס מתרגם את "וינער" - וישניק, לשון טירוף, כאדם המנער את הקדירה, הופך עליון למטה ותחתונים למעלה.¹⁴⁹ אף שמידת הדין חייבה עונש זה כאמור, מידת הצדק והרחמים אומרת שעל כגון זה אי אפשר גם לומר שירה...

חורבן בית המקדש - אילו מילים יכולות לתאר את הנאצה הגדולה של חילול הקודש בידי ערלים טמאים ושפלי אדם צמאי דם? אין מילים לתאר זוועת עולם כזו. היעלה עוד על הדעת לומר שירה!! הקב"ה בכבודו ובעצמו, שהשמחה במעונו ותמיד עוז וחדווה במקומו, כביכול התעטף בלבוש של צער, וכל שירה בשעה זו היא נאצה גדולה. "על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי, אל תאיצו לנחמני",¹⁵⁰ אמר הקב"ה למלאכי השרת: ניחומין אלו שאתם אומרים לפני, ניאוצין הן ליי".¹⁵¹ "ויקרא ה' א-לקים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרח ולחגר שקי".¹⁵²

¹⁴⁵ "ציון הלא תשאלני", שירי ריה"ל, הוצאת מחברות לספרות, כרך ג, עמ' 58-59.

¹⁴⁶ פתיחתא, איכה רבה, כד.

¹⁴⁷ ראה סנהדרין צו ע"ב; שהש"ר ג, ג; איכה רבה א, מג.

¹⁴⁸ שמי יד כו.

¹⁴⁹ ראה רש"י שם.

¹⁵⁰ יש' כב ד.

¹⁵¹ פתיחתא, איכה רבה כד.

¹⁵² יש' כב יב.

כאמור, בשלושת המקומות הללו נדמה השירה. מלבד במקומות האלה, הצער והיגון מקבלים את תיקונם ואת העלאתם בתוך עולם השירה והטוב, וגם הם משמשים לבנים לבניינו של עולם, לשכלולו ולייפוי.

ה. החובה המעשית המתמדת של השירה בחיים

עד כה עסקנו בצד הרעיוני שבעולם השירה. רוב רובם של הרעיונות שהועלו עד כה הם בתחום התיאורי. על כן עשוי אדם לשאול את עצמו: מה בעצם נובע מזה הלכה למעשה? אנחנו שותפים להרגשה זו. כבר בפתח המאמר הצגנו את הלבטים הקשורים בעצם העיסוק בנושא, מאחר ורובו שרוי בספירה הרוחנית של החיים, ומעט ממנו בתחום המעשי הריאלי. אולם, מיד ניווכח לראות שמסקנה זו היא חפוזה. יש ויש גם צדדים מעשיים בשירה, צדדים הנוגעים לכל אחד ואחד בעבודתו הרוחנית, הן במישור הפרטי האישי והן במישור הכלל ישראלי, בשותפות שלו עם כלל האומה.

בפרק שלפנינו נשתדל בעזרת השם יתברך להצביע על אחדות מן החובות המעשיות הנובעות מעולם השירה, ומראייתו של עולם זה כיסוד מרכזי בעולם ההווה, וכן יסוד שורשי באופייה של האומה הישראלית וכדרישה חיונית יום יומית ביסוד עבודת הקודש של כל אחד ואחד מישראל.

נצביע על ארבע חובות עיקריות כאלה:

1. חובת ההודאה על עצם הקיום

חובה ראשונה בסיסית היא להודות לה' בשיר ושבחה על עצם הקיום, כמאמר המשורר "אהללה שם א-לקים ואגדלנו בתודה"¹⁵³. חובה זו מוטלת בראש ובראשונה על האדם כנבחר היצורים, על האומה הישראלית, על חידת קיומה הפלאי ועל כל יצורי עולם כנבראים של השם יתברך.¹⁵⁴

* חובת האדם כיצד?

ספר תהלים מסתיים במזמור זה:

"הללויה, הללו א-ל בקדשו, הללוהו ברקיע עזו. הללוהו בגבורתיו, הללוהו כרב גדלו. הללוהו בתקע שופר, הללוהו בנבל וכנור. הללוהו בתוף ומחול, הללוהו במנים ועגב. הללוהו בצלצלי שמע, הללוהו בצלצלי תרועה. כל הנשמה תהלל יה הללויה"¹⁵⁵.

מבנה הפרק מרשים. מקופלת בו שירת כל העולמות על עצם קיומם, ובמרכזם שירת האדם המהווה שליח ציבור של כל העולמות.

"הללו א-ל בקדשו" - כנגד עולם המלאכים.¹⁵⁶

"הללוהו ברקיע עזו" - כנגד עולם הגלגלים.

"הללוהו בגבורתיו" - כנגד העולם הארצי, שבו מתגלות לעיני האדם גבורותיו יתברך.¹⁵⁷

¹⁵³ תה' סט לא.

¹⁵⁴ ראה אורות הקודש, ח"ב, עמ' תמד, השיר המרובע: שירת הנפש, שירת האומה, שירת האדם ושירת היקום.

¹⁵⁵ פ"ר קנ.

¹⁵⁶ ראה מורה נבוכים, ח"ג, פ"ג, על הפסוק "הן בקדושו לא יאמין".

¹⁵⁷ השווה מבנה דומה: תה' קג, קד, קמח; וראה עוד ספר העיקרים מב, פ"ר לא.

מפסוק ג, "הללוהו בתקע שופר", עד פסוק ה, "הללוהו בצלצלי תרועה", יש תשעה כלי נגינה, והעשירי בקודש הוא נשמת האדם, "כל הנשמה תהלל יה", שכן האדם, בכוח הדיבור אשר לו, מבטא באופן מילולי שירת כל הנבראים, והוא שליח הציבור של כל יצורי עולם. ומנין לנו שהשירה האמורה בפרק זה היא על עצם הקיום? זאת רמזו חז"ל בדרשתם הנפלאה: "כל הנשמה תהלל יה", אי"ר חייא בר אבא: תהלל יה על הפלאים שהוא עושה עמנו. ר' לוי בשם ר' חנינא אמר: **על כל נשימה ונשימה שהוא [האדם] נושם צריך לקלס להקב"ה, שנא' יכל הנשמה [קרי: כל נשימה] תהלל יה**.¹⁵⁸

ממציאות החיים היום יומית אנחנו יודעים, לצערנו, כמה מרקיעים הם הדברים באמיתותם הגדולה עד לשחקים ונוקבים עד התהום; עד כמה תלויים חיי האדם לעתים בשערה, בשבריר של שנייה.

אין קץ ואין גבול למידת ההודאה שחייב האדם להודות לבוראו על עצם הקיום, הנראה לכאורה כל כך טבעי. אדם קם בבוקר, פוקח את העיניים, רואה מחדש את זריחת השמש, נהנה מתכלת רקיע טהורה, שומע זמרת ציפורים, קם על הרגליים, מהלך, מדבר, מתרגש, מתפעל, שש ושמוח על מנת החיים שזכה בה מחדש. מי אמנם ערב לו שכך היה צריך להיות? יש כאלה ששכבו לישון ולא ראו עוד פני השמש, יש שלפתע צנחו על הארץ וצפירת אימים של אמבולנס המפלחת את האוויר הובילה אותם הישר אל חדר המיון, ומי יודע לאן אתר כך?...

כלום טבעי הוא הדבר שהאדם חי, נושם, רואה, מהלך, מחייך, נהנה בעולמו! רק חסר תבונה יחשוב כך. רק השקוע בשגרת חיים אפלה וחושיו אטומים מראות, משמוע ומהבין יחשוב כך. על כן שקדו חכמים לחנך את האדם ולהחדיר בתודעתו יום יום ושעה שעה שכל קיומו הוא אך ורק בחסד השם יתברך, ועל כן חובתו המתמדת היא להודות על כך ולשבח לבוראו בלי קץ וגבול, ממש על כל נשימה ונשימה.

יסוד זה של הכרת התודה המתמדת על עצם הקיום וחובת השירה הנובעת מכך, אומר הרמב"ן ז"ל, הוא שורש כל המצוות כולן: "אין אל עליון חפץ בתחנונים, מלבד שידע האדם ויודה לא-לקיו שבראו [...] ומן הניסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בניסים הנסתרים,¹⁵⁹ שהם יסוד התורה כולה. ואין לאדם חלק בתורת משה רבנו עד שנאמן שכל דברינו ומקרינו, כולם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד".¹⁶⁰

כאשר חש האדם באמת הגדולה הזאת, הוא לומד להכיר, שככל שיודה לשם יתברך, לא יצא לעולם ידי חובתו. "מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמל תחת השמש",¹⁶¹ כל מצוות ומעשים טובים שהבריות מסגלים, אינם די על שאני מזריח עליהם את השמש;¹⁶² "כל עמל האדם לפיהו",¹⁶³ כל מה שיעמול אדם ויסגל מצוות ומעשים טובים, אינו מספיק להבל היוצא מתוך פיהו.¹⁶⁴

¹⁵⁸ ילקוט שמעוני, תהי, שם.

¹⁵⁹ בביטוי "ניסים נסתרים" כוונתו לכל גילויי ההנהגה, בין ביחיד בין ברבים, הקרויים בפינו 'טבעי'. עיין שם בהרחבה.

¹⁶⁰ רמב"ן, סוף פר' בא.

¹⁶¹ קה' א ד.

¹⁶² ראה קה' רבה, שם.

¹⁶³ קה' ו ז.

¹⁶⁴ קהלת רבה, שם. וראה עוד שם, פרק ה, טו.

רבנו בחיי מפליג בחובת האדם להודות לבורא על חסדיו, ומשתמש פעמים רבות בדימויים מופלגים מאוד, כגון "אילו היו מקבצים מעשי כל בני אדם בכל ימות העולם לאיש אחד מהם - לא היה מספיק הכל לגמול טובה אחת מטובת הבורא עליו..."¹⁶⁵. על כן תיקנו חכמים ברוח קודשם ובחוש ראייתם המעמיקה, את נוסח התפילה הזה: "אילו פינו מלא שירה כים, ולשונו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע... אין אנו מספיקים להודות לך... אפילו על אחת מאלף אלפי אלפים ורוב רבי רבבות פעמים הטובות, ניסים ונפלאות שעשית עמנו!"¹⁶⁶.

* חובת האומה כיצד?

אם שוכנענו בחובת האדם להודות על עצם קיומו, הרי על אחת כמה וכמה מוטלת חובת ההודאה על קיומה של האומה כולה, על עצם קיומה במשך אלפי שנים חרף כל הצרות והתלאות ועל אף כל המים הזידונים שעברו על ראשה. קיומה של אומתנו הוא אחד הפלאים הגדולים, אם לא הפלא הגדול החובק זרועות עולם.

כל חכמי ישראל מדגישים בדבריהם את הפלאיות המתמדת בעצם קיומה של האומה ותכונתה העל-טבעית - ולא במצבים חריגים בלבד - אלא כטבע קיים.¹⁶⁷ על קיום פלאי מתמיד זה נתחייבו להודות לשם יתברך. אחד הביטויים להודאה זו הוא הנאמר בהגדה של פסח: "שלא אחד בלבד עמד עלינו ללותנו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו ללותנו, והקב"ה מצילנו מידם... לפיכך אנחנו חייבים להודות, להלל, לשבח... ונאמר לפניו שירה חדשה!"¹⁶⁸.

* חובת הנבראים כיצד?

כשם שמוטלת חובת ההודאה על האדם כיחיד ועל האומה ככלל, כך מוטלת אותה חובה בפוטנציה על כל הנבראים. בסמוך לפרק בתהלים שממנו למדנו את חובת האדם להביע את תודתו, "אהללה שם א-לקים בשיר"¹⁶⁹, נאמר "יהללוהו שמים וארץ, ימים וכל רמש בס"¹⁷⁰.

ואכן, "השמים מספרים כבוד א-ל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע"¹⁷¹, אבל "אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם"¹⁷². האדם שנחן בהכרה שכלית, מתפקידו לבטא גם את שירתם של יצורי עולם.¹⁷³

על פי זה מובן סוד השילוב בשבח הבא: "במקהלות רבבות עמד בית ישראל, ברנה יתפאר שמך מלכנו... שכן חובת כל היצורים לפניך ה' א-לוקינו... להודות, לשבח, לפאר, לרומם, להדר ולנצח, לברך, לעלה ולקלס על כל דברי שירות ותשבחות" וגו'.¹⁷⁴

¹⁶⁵ שער הבטחון, פרק שישי. ושם, פרק ד: "אם היו מעשי האדם כחול הים במספר, לא יהיו שקולים בטובה אחת מן טובות הבורא עליו". וראה שער חמישי פ"ה, ושער שמיני פ"ה ועוד.

¹⁶⁶ מתוך 'נשמת כל חי', שחרית לשבת ויו"ט.

¹⁶⁷ ראה לדוגמה: רמב"ם, אגרת תחיית המתים, הוצאת רבינוביץ, עמ' שפה, שפט; הכוזרי מ"א, סעי' קט; מ"ב, סעי' לב; חובות הלבבות, שער הבחינה, פרק ה; רמב"ן, סוף פר' בא; ריש פר' בחקתי; דרשה תורת ה' תמימה, כתבי הרמב"ן, כרך א, עמ' קנג; ועוד.

¹⁶⁸ הגדה של פסח; וראה פסחים י ה.

¹⁶⁹ תהי' סט לא.

¹⁷⁰ שם שם לה.

¹⁷¹ שם יט ב.

¹⁷² שם שם ד.

¹⁷³ ראה 'עולת ראייה', ח"א, עמ' יג, סעי' ז.

בשילוב עם **מקהלות** רבבות עם ישראל באה לידי ביטוי "חובת כל היצורים", שירת כל הנבראים. ישראל הוא הסולן של כל יצורי עולם, שליח הציבור של כל הנבראים, והוא משבח ומפאר ליוצרו בשמו ובשם כל יצורי עולם.

2. חובת ההודאה על מהות הייחוד

חובה שנייה של הודאה היא על מהות הייחוד של האדם כאדם ושל האומה הישראלית כאומה א-לוקית נבחרת.

כיצד?

בנוסח תפילת השחר תיקנו חז"ל נוסח זה: "ומוותר האדם מן הבהמה אין כי הכל הבל, לבד הנשמה הטהורה...".¹⁷⁵ כאן מובלט הייחוד של האדם בהשוואה לשאר היצורים. "וכל הגויים כאין נגדך, שנאמר 'הן גויים כמר מדלי, וכשחק מאזנים נחשבו',¹⁷⁶ אבל אנחנו עמך בני בריתך... עדת יעקב בנך בכורך" וגו'.¹⁷⁷ כאן מובלט ייחודה של האומה. תפארתו של הייחוד הזה, האישי והלאומי, הוא בזכות הגדולה שזכו לה האדם והאומה, להיות קרובים אל השם יתברך ודבקים בו דבקות רוחנית. נתעלה האדם מכל יצורי עולם ונתעלתה האומה הישראלית מכל משפחות האדמה להסתופף בבית ה', ליהנות מזיו שכינתו, דבר המלמד על עוצם האהבה שהעניק להם הבורא יתעלה. "מאהבתך שאהבת אותנו, ומשמחתך ששמחת בו, קראת אותנו ישראל וישורון".¹⁷⁸

על הייחוד הזה ועל האושר הגדול הבא מכוח ייחוד זה, אנחנו חייבים להכיר תודה, לשבח ולהודות לו יתברך: "לפיכך אנחנו חייבים להודות לך, ולשבחך, ולפארך ולרוממך, וליתן שיר ושבח והודאה לשמך הגדול, וחייבים אנחנו לומר לפניך שירה בכל יום תמיד, אשרינו! מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו".¹⁷⁹

חובת ההודאה מעין זו נדרשת גם על עצם בחירת עם ישראל ועל מתן תורה. כך נמצא מטבע הודאה בהקפות נוסח עדות המזרח: "מוודים אנחנו לך על אשר קדשתנו במצותיך, ובחרת בנו מכל העמים, אהבת אותנו ורצית בנו ותתן לנו את תורתך הקדושה... לפיכך אנחנו חייבים להודות לך תמיד ולומר לפניך שירה בכל יום תמיד".¹⁸⁰

3. חובת אמירת שירה על כל נס שקורה לאדם או לאומה

כבר ראינו לעיל שחיי האדם וחיי האומה הם נסים קבועים נסתרים, וגדולה החובה להודות על כל נשימה ונשימה.¹⁸¹

חובה זו מתעצמת וגדלה כאשר זוכים לנס גלוי, החורג מן הנסים הקבועים הטבעיים, נס המצביע בעליל על חסדיו יתברך שמשפיע לאדם או לאומה. "נכון לבי א-לקים אשירה

¹⁷⁴ ינשמת כל חי, שחרית לשבת ולינו"ט.

¹⁷⁵ הנוסח שלפנינו מובא על פי נוסח עדות המזרח. בנוסח אשכנז יש קצת שינויים. בנוסח שלפנינו מובלט בעיקר יסוד השירה שבו אנו עוסקים כאן.

¹⁷⁶ יש' מ טו.

¹⁷⁷ תפילת השחר, סדר הקרבנות.

¹⁷⁸ שם.

¹⁷⁹ שם.

¹⁸⁰ ראה הקפות לשמחת תורה נוסח עדות המזרח, תפילה לאחר שבע הקפות.

¹⁸¹ ראה לעיל.

ואזמרה... אודך בעמים ה' ואזמרך בלאמים", וכל כך למה? "כי גדל מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך".¹⁸²

אסור לאדם ולאומה לראות ולקבל חסדיו ונפלאותיו יתברך ולהישאר אטומים ואדישים. אם חסדיו ונפלאותיו יתברך מרעיפים בשפעם ומריקים ברכתם על האדם והאומה, הם מחויבים להכיר תודה ולפתוח בשיר ורינה למשפיע הטובה. "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם, וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו".¹⁸³ כך לימדונו חז"ל: "לך יום אף לך לילה"¹⁸⁴ - בשעה שאתה עושה לנו ניסים ביום - אנו אומרים לפניך שירה ביום; ובשעה שאתה עושה לנו ניסים בלילה - אנו אומרים לפניך שירה בלילה".¹⁸⁵

וכך נהגו למעשה דורות ראשונים בגדלותם: נגאלו ישראל ממצרים בלילה ואמרו שירה, שנאמר¹⁸⁶ "השיר יהיה לכם כליל התקדש חגי";¹⁸⁷ עמדו על הים ונעשה להם נס ונבקע הים ואמרו שירה, שנאמר "אז ישיר משה ובני ישראל";¹⁸⁸ צמאו במדבר, נעשה להם נס ויצאה הבאר ואמרו שירה, שנאמר "אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה";¹⁸⁹ זכה יהושע ונעשה לו נס שעמד השמש בחצי השמים כיום תמים ואמר שירה, שנאמר "אז ידבר יהושע";¹⁹⁰ ברק ודבורה הכניעו את צבא סיסרא ואמרו שירה, שנאמר: "ותשר דבורה וברק בן אבינעם ביום ההוא";¹⁹¹ דוד זכה לחסדיו ה' ונפלאותיו בכל המערכות שניהל, ואמר שירה, שנאמר¹⁹² "וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת".¹⁹³

החשמטונים, כוהני ה', זכו לראות חסדיו יתברך בניצחונותיהם על היוונים, וקבעו הלל לדורות. וכן היה ראוי לומר שירה על נס פורים שנעשה למרדכי ואסתר, אלא שעדיין "עבדי אחשורוש היו ולא עבדי ה'",¹⁹⁴ ולשיטה אחרת, קריאת המגילה היא עצמה הלל.¹⁹⁵ חז"ל אינם חוסכים את שבת ביקורתם מחזקיהו המלך על שלא אמר שירה לאחר מפלת סנחריב, אף שהיה חזקיהו צדיק גדול ומחזיר עטרת התורה ליושנה. וכך אמרו חז"ל: "בקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג. אמרה מדת הדין לפני הקב"ה: רבונו של עולם, ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך לא עשיתו משיח, חזקיה עשית לו כל הניסים הללו ולא אמר שירה לפניך, תעשהו משיח! לכך נסתתם".¹⁹⁶ ובמדרש שיר השירים רבה: "ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלת סיחון ועוג, וראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב",¹⁹⁷ ואולם על אף הציפייה לא אמרו שירה. בשל

182 תהי קח ביה.

183 תהי קז לא-לב. פרק זה שימש יסוד לקביעת ברכת הגומל. ראה שו"ע או"ח, סי' ריט, פרטי הלכות.

184 תהי עד טז.

185 בראשית רבה, ו ב.

186 יש' ל כט.

187 מכאן יסוד המנהג לומר הלל בליל פסח בבית הכנסת ובחגודה.

188 שמי' טו א.

189 במי' כא יז.

190 יהו' י יב.

191 שופ' ה ט.

192 שמי"ב כב א.

193 ראה כל הני"ל בילקוט שמעוני, יהושע י; תנחומא, בשלח י; ועוד.

194 ערכין י ע"ב.

195 עיין שם.

196 סנהדרין צד ע"א.

197 פרק ד, ח.

כך נאמר על חזקיהו: "ולא כגמול עליו השיב יחזקיהו, כי גבה לבו, ויהי עליו קצף ועל יהודה וירושלם".¹⁹⁸ ופירשו שם במדרש: "גבה לבו - מלומר שירה!".
 אמנם חז"ל מנסים ללמד סיגוריה על חזקיהו על שלא אמר שירה,¹⁹⁹ אבל ההסברים הללו אינם מפחיתים מהביקורת החריפה של הנביאים עליו.
 מכאן ניתן ללמוד עד כמה גדולה החובה בדורנו לומר שירה על הנסים הגלויים המתרחשים בימינו: נס קיבוץ גלויות, נס גאולת הארץ, נס הצלת היישוב מכליה מידי הפורעים הערבים, נס הקמת המדינה מתוך משרפות השואה, ומעל לכול: פלא הקיום והנצחיות של האומה על אף השאיפה המתמדת של האומות מסביבנו לבלענו חיים.
 רק אטימות לב, אדישות רוחנית, קהות רגש ועיוורון שכלי יכולים לאפשר התעלמות מחובה פשוטה וגלויה זו.
 קיים קטרוג גדול על אדם שאינו מודע לחובת אמירת שירה והודאה על נס שקורה לו. גם את זה למדנו מחזקיהו המלך, שהיה צדיק ומרביץ תורה ברבים. בשני מקומות בתנ"ך - במלכים ב'²⁰⁰ ובדברי הימים ב'²⁰¹ - נסמכו שני מאורעות גדולים בחיי חזקיהו המלך: מפלת סנחריב ומחלתו הקשה של חזקיהו שכמעט הביאה אותו לשערי מוות. חז"ל מסיקים מסמיכות זו שהסיבה למחלתו הקשה של חזקיהו הייתה אי אמירת שירה על נס מפלת סנחריב.
 וכך אמרו בילקוט שמעוני:²⁰² "חזקיהו לוח ז' ופרע נייער. כשעלה סנחריב עליו, הפילו הא-לוקים לפניו. הוה ליה למימר שירה על מפלתו ולא אמר. ומה היה לו? הפילו הא-לוקים במטה וחלה, כדי שיאמר שירה, שנא' 'מכתב לחזקיהו... בחלתו'".²⁰³
 חזקיהו "לווה ישן", שרצה לישון במפלת סנחריב ולא אמר שירה; "ופרע נייער", כאשר חלה, ואחרי תחנונים רבים, נענה ונמחל לו, אמר שירה והודאה מתוך הכרה על שעמד מחוליו.²⁰⁴
 לפעמים אדם תמה למה נוחתים עליו ייסורים, חוליים קשים ר"ל ושאר מרעין בישין. והנה ייתכן מאוד, שהוא פורע בכך את מה שלוה. הוא פורע חובו עבור חסדיו יתברך ועבור ברכות אשר הריק לו בטובו, והוא נשאר אדיש, ישן, ולא מצא לנכון להכיר תודה על חסדיו יתברך. על כן באו עליו הייסורים להעירו, לעורר בתודעתו את חובת אמירת הלל ושירה לבוראו על לשעבר.
 אך מה טוב ומה נעים אם היה האדם משכיל מראש לדעת את חובתו לומר שירה, ולא יזדקק למטה נועם או למקל חובלים כדי להעיר אותו להכיר חובתו. וכחובת היחיד, כאמור, כן חובת האומה.

¹⁹⁸ דה"ב לב כה.

¹⁹⁹ ראה שיר השירים רבה, שם; וכן במדרש איכה רבה ד, טו.

²⁰⁰ פרקים יט, כ.

²⁰¹ פרק לב.

²⁰² מל"ב כ.

²⁰³ ישי' לח ט.

²⁰⁴ ראה פי' צית רענן על הילקוט שם.

4. החובה לעבוד את ה' מתוך שירה ושמחה

נחתום פרק שירה זה בחובה המעשית המתמדת של עבודת השם מתוך שמחה ושירה. דוד המלך עליו השלום, שממנו למדנו דרך עבודת השם,²⁰⁵ ממנו אנחנו למדים גם אופן עבודת השם. הוא, איש העבודה והחסידות, הוא גם איש השירה והשמחה בעבודתו יתברך. "אמר דוד המלך ע"ה: אני יראתי מתוך שמחתי, ושמחתי מתוך יראתי, ואהבתי עלתה על כולם".²⁰⁶

הנה כלל כאן דוד המלך עליו השלום את כל יסודות העבודה: יראה, שמחה ואהבה.²⁰⁷ ודוק: השמחה נמצאת בתווך, בין היראה לאהבה. היא מושפעת מהן לזוך ולטוהר, ומקרינה עליהן לזכך ולעדן.²⁰⁸

כל תוכן חייו של דוד המלך היה עבודת השם, וכל מהות עבודת השם אצלו הייתה שירה ושמחה. "עבדו את ה' בשמחה, באו לפניו ברננה".²⁰⁹ "וצדיקים ישמחו ויעלצו לפני א-לקים וישישו בשמחה. שירו לא-לקים! זמרו שמו! סלו לרכב בערבות ביה שמו ועלזו לפניו",²¹⁰ ועוד פסוקים רבים בסגנון דומה.

וכך מצויים גם אנחנו ללמוד דרך עבודה זו ולאמצה לנו באופן מתמיד. "לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו, נקדמה פניו בתודה, בזמירות נריע לו".²¹¹ "שירו לה' שיר חדש, שירו לה' כל הארץ, שירו לה' ברכו שמו, בשרו מיום ליום ישועתו".²¹² "ישמחו השמים ותגל הארץ, ירעם הים ומלאו, יעלו שדי וכל אשר בו, אז ירננו כל עצי יער".²¹³ "אור זרע לצדיק ולישרי לב שמחה, שמחו צדיקים בה', והודו לזכר קדשו".²¹⁴ "שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה",²¹⁵ ועוד ועוד.

השמחה והשירה בעבודת השם היו יסוד קבוע בעבודת השם במקדש.²¹⁶ הן באו לידי ביטוי בשיא הקדושה וההתלהבות בימי חג ומועד, ובחג סוכות ביתר שאת.²¹⁷ שמחה יתרה זו שהייתה במקדש, היסוד הפעיל שבה היה השירה.²¹⁸

כשם שזה היה אופי העבודה במקדש, כן צריך להיות גם אופי העבודה המתמדת **במקדש החיים** היום יומיים. כך מנסח הרמב"ם את הדברים וקובע אותם הלכה למעשה:²¹⁹ "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת הא-ל שצוה בהן, עבודה גדולה

²⁰⁵ ראה לעיל, הע' 88.

²⁰⁶ תנא דבי אליהו רבה, פרק ג.

²⁰⁷ "כללו של דבר: שלושה הם יסודות עבודת הא-ל על פי תורתנו: היראה, האהבה והשמחה. התקרב אל א-לוקיך בכל אחת מאלה", הכוזרי, מ"ב, סעי' ג.

²⁰⁸ נראה לפרש מאמרו של דוד המלך כך. "יראתי מתוך שמחתי" - כשהיה עובד השם בשמחה, היה נוהר שהשמחה לא תפרוץ גבולות, על כן היראה מאזנת אותה. "ושמחתי מתוך יראתי" - וכשהיה עובד מיראה, היה שמח בחלקו שהוא ירא ה', וכך השמחה מצילה את היראה מדכדוך הנפש. "ואהבתי עלתה על כלם" - עבודת האהבה יש בה שילוב של כל היסודות, והיא עבודה מתוך פאר.

²⁰⁹ תה' ק ב.

²¹⁰ שם סח ד-ה.

²¹¹ שם צה א-ב.

²¹² שם צו א-ב.

²¹³ שם שם יא-יב.

²¹⁴ שם צו יא-יב.

²¹⁵ שם צח א.

²¹⁶ ראה לעיל, פרק ג, סעי' 2, השירה במקדש.

²¹⁷ ראה רמב"ם, הל' לולב, פ"ח, הל' יב.

²¹⁸ ראה לעיל, הע' 82.

²¹⁹ בהמשך לחלכות שמחה במקדש בחג.

היא. וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להפרע ממנו, שנא' יתחת אשר לא עבדת את ה' א-לקיך בשמחה ובטוב לבב.²²⁰ וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו ומתכבד בעיניו במקומות אלו חוטא ושוטה... וכל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול המכובד, העובד מאהבה. וכן דוד מלך ישראל אמר: יונקלתי עוד מזאת, והייתי שפל בעיני.²²¹ ואין הגדולה והכבוד אלא לשמוח לפני ה', שנא' יהמלך דוד מפוז ומכרכר לפני ה',²²² ונא'²²³ ידוד מכרכר בכל עז לפני ה'...²²⁴

אכן כך מתאר בעל 'ספר חרדים' בחינת השמחה והשירה בעבודת השם יום יום: "דרך החושק לשורר, וכיוון שאהבת יוצרנו נפלאה מאהבת נשים, האוהב אותו בלב שלם, ישיר לפניו כאשר שרו משה ובני ישראל, ומרים, ודבורה, ויהושע, ובני קרח, ודוד ושלמה ברוח הקודש, כמו שנא' 'משכיל שיר ידידת',²²⁵ וכתוב 'שיר השירים אשר לשלמה',²²⁶ למלך שהשלוס שלו, וכתוב 'שירו לו זמרו לו',²²⁷ וכתוב 'באהבתה תשגה תמיד',²²⁸ ופירש הראב"ד שהוא לשון שיר, כמו 'שגיון לדוד אשר שר' וגו'.²²⁹ ובתוקף החשק בו יתברך, **הראשונים גם האחרונים שרו לפניו:** רבי יהודה הלוי, רבי יהודה החסיד ורבי אברהם אבן עזרא וחבריהם וצ"ל.²³⁰

5. השירה המתמדת של הנשמה

ואם יבוא אדם וישאל: היאך דורשים ממני עבודה מתוך שירה? לא נולדתי משורר, ואינני מרגיש שיש בי ניצוץ מנשמת דוד המלך, ומהיכן אדלה כוחות שירה? דע לך יהודי יקר! בתוכו של כל אדם נמצא משורר פרטי. כל אדם יש לו כינור פרטי שנתן לו הא-לוקים, הוא נשמתו הטהורה. כל עולמנו הפנימי, כל אוצר חיינו, מחשבותינו והגיגותנו הקטנים והגדולים, כולם נובעים מן ההמיה הגדולה של **הכינור הנשמתי** הפועל בתוכנו, הלא הוא נשמתנו. "תנועות הרוח הפנימיות שלנו, הרי הן תוצאות מאותן ההמיות **שהכנור הנשמתי שלנו הומה** מתוך הקשבותינו, שהוא מקשיב את הד קול האצילות העליונה".²³¹ נפש האדם היא כינור בעל מיתרים רבים וצלילים שונים. צריך רק לדעת להכיר את מיתרי הנפש הללו, ללמוד לפרוט על נימיהם, לפתח צלילים רבים אשר בתוך הנשמה, ומכולם לצרף שירה אחת גדולה, שירה יפה, שירה נאדרת בקודש.²³² אין צורך במאמץ עילאי כדי להגיע לידי כך. "הנשמה הרי היא שרה תמיד. עז וחדודה היא לבשה. נועם עליון הוא סובב אותה. האדם צריך להתרומם עד לידי הגובה של פגישת נשמתו, של הכרת מצעדיה הרוחניים, משק כנפיה המלאים הוד קדשי קדשים, ויהיה תמיד

²²⁰ דב' כח מז.

²²¹ שמ"ב ו כב.

²²² שם שם טז.

²²³ שם שם יד.

²²⁴ רמב"ם, סוף הלי לולב.

²²⁵ תהי' מה א.

²²⁶ שהיש א א.

²²⁷ תהי' קה ב.

²²⁸ משי ה יט.

²²⁹ תהי' ז א.

²³⁰ ספר חרדים, פרק ט, סעי' ו.

²³¹ אורות הקודש, ח"ב, עמ' שלד.

²³² ראה לעיל, העי' 155-158.

מוכן להקשיב סוד שיח קדשה. אז ידע כי **לא בעת זולת עת, לא בזמן זולת זמן**, הנשמה היא מחדשת חכמה והגיון, שירה ושיח קודש, **אלא בכל עת ובכל שעה**, היא שוטפת נהרי נחלי דבש וחמאה. והנהרה השוטפת ממנה הרי הם הם אוצרות קודש, מעיינות בינה וצפונות שכל טוב. חדשים לבקרים רבה אמונתך".²³³

"בהסתכלות פנימית בעמקי הנשמה רואים, שהכח הפועל התדירי של החיים האמיתיים העליוניים **איננו פוסק** מעבודתו אף לרגע, הוא רצוא ושוב, כמראה הבוק. עבודת שרפי הקודש היא עבודתו, **שירה וזמרה תמיד הוא פוצח**, בגילת ורן, מספר כבוד א-ליו".²³⁴

"לא פחות ודאי ממה שגוף מאיר, מזלף קרני אורה מתוכו בלא הרף, **מזלפת היא הנשמה**, בעלת ההכרה והחפץ, והרגש והציור, את קרני אורה הרוחניים החיים. והזרם הולך ושוטף, הולך ומצייר. לא יכילו גליונות לבאר את החזון של איזה זמן של **הזרמת הנשמה**, גם של קטן שבאנשים. וכה הולכת היא העשירות ומתגדלת עד שבאה בגאוני המחשבה, בגדולי הציור, למדרגה נפלאה כזו, שרבו המתפלאים על ההארות היוצאות אל הגילוי מפרי ציוריהם".²³⁵

הנה אפוא בחסד ה' עלינו, עולמנו הפנימי עשיר דיו, נשמתנו הטהורה משופעת בצלילי קודש נאצלים. עלינו רק לדעת - כלשון הרב - להתרומם עד לגובה נשמתנו, ואז נמצא עולמו כולו מלא שירה, מלא חדווה, מלא שמחה.

אשרי מי שנקבי נשמתו פתוחים לקלוט את הדי השירה העליונה. אשרי מי שחושיו ערים לשמוע שירת נשמתו. אשרי מי שכולו האזנה והקשבה לשמוע שיח סוד שרפי קודש המתנגנים בתוך עולמו הפנימי, עובד א-לוקים אמיתי הוא, אשרי ואשרי חלקו.

²³³ אורות הקודש, ח"א, עמ' קעב.

²³⁴ שם.

²³⁵ שם, עמ' קע.